

УДК 338.43

*Д. В. Малаховський,
асистент кафедри статистики та аналізу,
Львівський національний аграрний університет*

СТАН ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАСІННИЦТВА ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

У статті наведено результати аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку системи насінництва зернових культур в Україні за останні роки господарювання, висвітлено основні проблеми та перспективи розвитку галузі.

The article presents the results of the contemporary seeds graining state analysis and considers new trends and main problems of seeds graining development.

Ключові слова: система насінництва, кондиційне насіння, галузь насінництва, зернові культури, промислове насінництво.

Key words: seeds graining system, certified seeds, seeds graining industry, grain crops, commercial seeds.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток держави, поліпшення добробуту та рівня життя нашого народу неможливий без ефективно функціонуючого агропромислового комплексу. Україна традиційно вважається аграрною державою, оскільки тут сконцентровані значні запаси родючих чорноземів і сприятливі природно-кліматичні умови для ведення агробізнесу та економічно вигідне геополітичне та економічне розташування. Ресурсощадний та високоефективний розвиток АПК повинен виступати у якості основного чинника впливу на економічну ситуацію країни. Запорукою успіху при цьому повинен виступати добре організований та високоефективний зернопродуктовий комплекс.

Виробництво конкурентоспроможного та високоякісного зерна та продуктів його переробки виступає основним фактором отримання стабільно високих прибутків та формування експортного потенціалу держави на міжнародній арені. При цьому особливого значення у ринкових умовах господарювання набувають

саме якісні показники пропонованої на ринок продукції. Досягнути цього можна передусім завдяки добре організованій та ефективно функціонуючій системі насінництва зернових культур.

Сучасний стан розвитку насінництва зернових культур свідчить про наявність тут сукупності проблем, які набувають динамізму, потребують поглибленого дослідження та обґрунтування осмислених шляхів їх розв'язку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням, пов'язаним з підвищенням ефективності системи насінництва зернових культур та подальшою стратегією розвитку галузі насінництва, присвячені наукові дослідження багатьох вітчизняних вчених, зокрема, таких як І.А. Ажаман, В.Я. Амбросов, С.С. Бакай, В.В. Волкодав, Н.Ю. Єгорова, О.В. Захарчук, М.М. Макрушин, М.Я. Молоцький, Г.Г. Омеляненко, І.П. Пазій, В.В. Петриченко, Т.Ю. Приймачук, Н.Л. Рильська, Р.М. Скупський та інші. В їх дослідженнях проводиться аналіз розвитку

галузі насінництва у різні періоди господарювання, багато уваги приділено проблемам, пов'язаним з формуванням та розвитком ринку насіння зернових культур, а також здійснено аналіз економічної ефективності виробництва кондиційного насіннєвого зерна. Проте в сьогоднішніх реаліях господарювання, в умовах ринкових перетворень та інноваційних процесів у агропромислому комплексі залишаються невирішеними багато проблем, зокрема пов'язаних з подальшою стратегією розвитку та підвищення ефективності національної системи насінництва зернових культур України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах становлення ринкової системи господарювання система селекції та насінництва зернових культур почала проходити шлях реорганізації та реструктуризації і сьогодні, внаслідок ринкових перетворень та чітко вираженої спеціалізації та концентрації виробничих процесів, характеризується практично повним переходом на промислово-інноваційну основу. Специфіка насіння як споживної вартості, істотні технічні відмінності його виробництва, потреба в трудових ресурсах певної кваліфікації сприяли відокремленню насінництва в окрему галузь сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності якої — одна із складових економічної ефективності зернового господарства [1, с. 6].

На сьогоднішній день, в умовах глобалізаційних та ринково-інноваційних процесів система господарсько-економічних відносин у галузі насінництва як зернових, так і всіх сільськогосподарських культур, проходить корінні зміни. Ряд вчених, зокрема Зубець М.В., Вергунов В.А., Власов В.І. та інші, зазначають, що "...в умовах сьогодення спостерігається швидке переміщення системи економічних

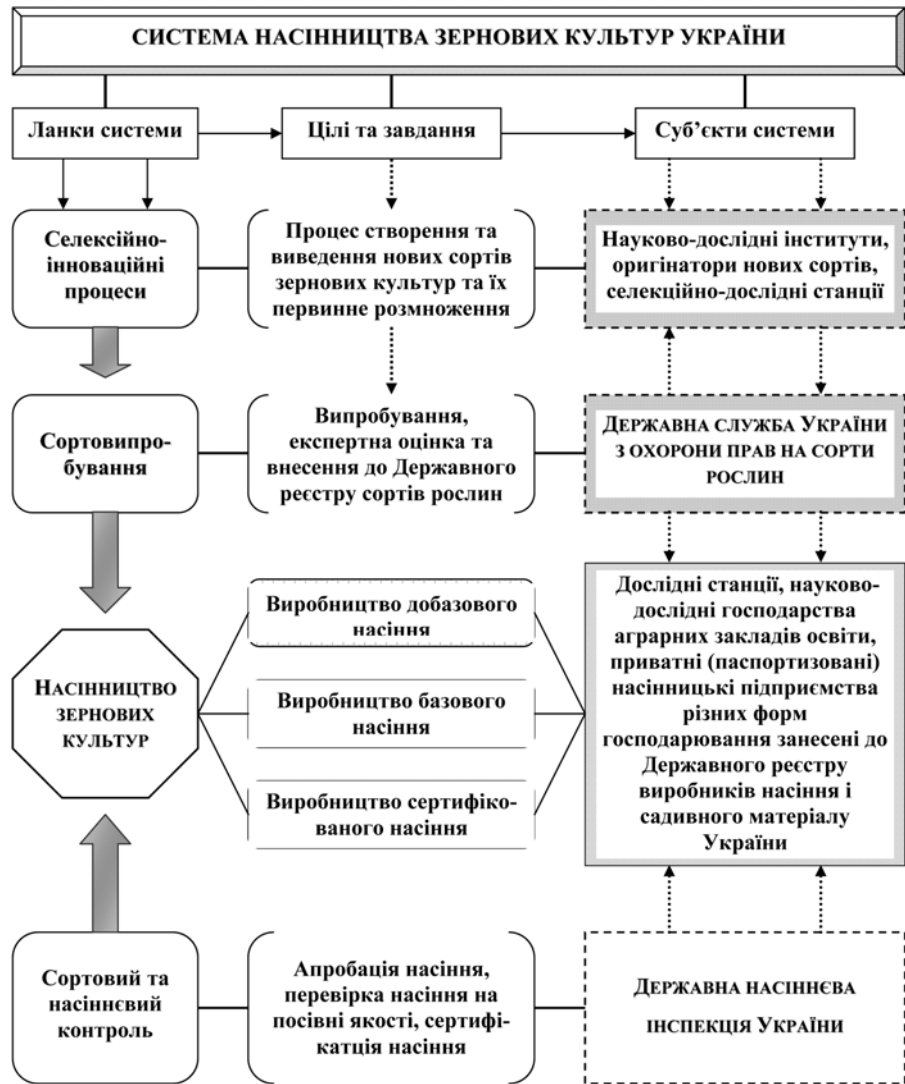

Рис. 1. Організація та функціонування системи насінництва зернових та зернобобових культур в Україні

відносин у галузі насінництва в нову площину, пов'язану з розробкою науково-організаційних основ системи зерновиробництва, розвитком кредитно-грошових, правових, а також цільових відносин між виробниками і споживачами насіння..." [2, с. 90].

Промислове насінництво — якісно новий етап розвитку галузі, зумовлений глобалізаційними та ринково-інноваційними процесами розвитку суспільства. Головним сьогодні у насінницькій програмі за селекцією сортів, їх оцінкою та реалізацією є розмноження насіння, обробка і зберігання, контроль якості та маркетинг. Відсутність будь-якої ланки може звести нанівець успіх насінницької програми.

Система функціонування галузі насінництва зернових та зернобобових культур на промислово-інноваційній основі здійснюється на базі єдиної селекційно-насінницької централі-

Таблиця 1. Кількість паспортизованих господарств з виробництва насіння зернових культур по областях України у 2005–2010 роках*, одиниць

Область	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
АР Крим	43	33	36	40	39	32
Вінницька	88	62	55	54	61	40
Волинська	36	39	49	40	40	25
Дніпропетровська	126	116	125	110	116	76
Донецька	60	48	48	42	30	37
Житомирська	68	67	61	55	45	35
Закарпатська	10	11	14	10	12	7
Запорізька	80	38	73	72	64	50
Івано-Франківська	36	31	32	28	24	18
Київська	121	107	102	98	83	61
Кіровоградська	45	52	56	58	44	32
Луганська	33	23	30	35	28	19
Львівська	69	55	52	56	39	34
Миколаївська	79	62	75	78	68	41
Одеська	112	102	107	113	103	74
Полтавська	77	82	75	84	91	76
Рівненська	48	41	42	41	35	24
Сумська	56	70	64	55	51	34
Тернопільська	64	55	39	46	47	26
Харківська	129	115	114	141	81	59
Херсонська	63	69	63	46	48	28
Хмельницька	84	86	98	101	72	54
Черкаська	47	36	31	39	34	28
Чернівецька	41	32	28	20	18	5
Чернігівська	90	62	94	82	69	31
По Україні	1 705	1 494	1 563	1 544	1 342	946

* — джерело: власні розрахунки за даними [3; 4; 5; 6; 7; 8].

зованої системи. Організація та функціонування якої наведена на рис. 1.

Промислово-інноваційна система насінництва зернових об'єднує ланки з виведення (селекційно-інноваційний процес), районування нових сортів зернових (сортіввипробування), їх розмноження і заготівля сортового (кондиційного) насіння (процес насінництва зернових), здійснення контролю за сортовими (апробаційний процес) та посівними (насінневий контроль) якостями насіння.

Таблиця 2. Кількість паспортизованих господарств з виробництва насіння зернових культур в Україні по ланках насінництва у 2005–2010 роках, одиниць*

Репродукція	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Добазове насіння	60	59	63	83	100	90
Базове насіння	338	327	358	373	370	323
Сертифіковане насіння	1501	1238	1334	1349	1146	807
Всього	1705	1494	1563	1544	1342	946

* — джерело: власні розрахунки за даними [3; 4; 5; 6; 7; 8].

Організація виробництва кондиційного насіння зернових культур у сьогоднішніх реаліях функціонування галузі базується на врахуванні генно-біологічних та господарсько-цінних особливостей сорту, ґрунтово-кліматичних умов виробництва, організаційних, правових, ринково економічних та інших факторів.

Промислове насінництво зернових культур передбачає концентрацію виробничих процесів в спеціалізованих господарських структурах, які характеризуються відповідним матеріально-технічним забезпеченням, оснащені відповідними технічними засобами та кваліфікованим кадровим персоналом.

Паспортизовані насінницькі господарства, враховуючи потреби ринку, здійснюють виробництво кондиційного насіння для забезпечення повної потреби в ньому сільськогосподарських виробників товарного зерна і заготівлі його в насінневі фонди.

Доцільно відмітити, що у 2010 році Україна здійснила важливий крок для подальшого розвитку галузі насінництва, здійснивши ратифікацію Конституції Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння, внаслідок чого було прийнято проект Закону України "Про приєднання до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)". Наша держава увійшла до складу виробничо-наукової системи асоціації "Насіння" країн СНД, а також прийнята в члени Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння — ІСТА.

Введення в Україні сортової сертифікації на насіння за схемами ОЕСР, яка розповсюджується на всі держави-члени цієї організації, члени ООН та СОТ, що приєдналися до Схем, та видання єдиних сортових документів на насіння дозволить Україні повноправно брати

участь в міжнародній торгівлі насінням.

Проте, аналіз розвитку системи насінництва зернових культур в Україні за останні роки господарювання засвідчує про негативні тенденції у даній сфері АПК. Однією з таких тенденцій є істотне скорочення господарських одиниць в галузі насінництва по всіх регіонах України (табл. 1).

За останні роки господарювання, починаючи з 2005 року, спостерігається суттєве скорочення чисельності паспортизованих насінницьких господарств з виробництва кондиційного насіння практично по всіх областях України.

Якщо розглядати кількість паспортизованих господарств, то їхня чисельність зменшилася в 2010 році проти 2005 року в 1,8 рази. У 2010 році були паспортизовані 946 суб'єктів з правом виробництва та реалізації насіння зернових культур, що на 45,5% менше порівняно з 2005 роком, коли в Україні нараховувалось 1705 паспортизованих господарств з виробництва насіння зернових та зернобобових культур. Характерним є те, що це відбулося по всіх регіонах України, навіть по регіонах концентрованого зернового виробництва, зокрема по регіонах степової зони.

Найбільша кількість насінневих господарств з виробництва кондиційного насіння зернових сконцентрована у Дніпропетровській (76), Полтавській (76), Одеській (74), Київській (61) та Харківській (59) областях України. Найменше насінневих господарств було паспортизовано у Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській областях — відповідно 5, 7 та 18.

У розрізі господарств щодо різної генерації насіння зернових культур теж відбулися суттєві зміни (табл. 2.)

Зокрема, можна прослідкувати дві тенденції: по-перше, відбулося певне зростання кількості господарств, які займаються виробництвом базового насіння (з 60 одиниць у 2005 році до 100 одиниць у 2009 році), а також порівняно стабільна кількість госпо-

Таблиця 3. Суб'єкти насінництва зернових культур України за організаційно-правовою формою господарювання у 2005—2010 роках, одиниць*

Форма власності	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Державні підприємства	264	231	253	240	221	180
Приватні підприємства	1441	1263	1310	1304	1121	766
з них:						
ТОВ	649	566	585	602	541	386
Акціонерні товариства	118	95	101	103	80	52
Приватні підприємства	355	303	303	311	237	159
Фермерські господарства	165	161	194	189	168	107
С/г кооперативи	140	126	119	93	80	49
Інші підприємства	14	12	8	6	15	13
Всього по Україні	1705	1 494	1 563	1 544	1 342	946

* — джерело: власні розрахунки за даними [3; 4; 5; 6; 7; 8].

дарств, які займаються виробництвом базового насіння; по-друге, відбувається дуже різке скорочення (майже вдвічі) господарств, які займаються сертифікованим насінництвом.

Це є свідченням певних диспропорцій і порушення співвідношення між відповідними типами господарств. Цілком очевидно, що виробництво сертифікованого насіння може бути менш економічно вигідним, а виробництво добазового і базового насіння, з однієї сторони, фінансується переважно за рахунок держави, з урахуванням відповідних компенсацій стає вигідним; з іншої сторони, таке виробництво є вигідним за умови наявності клієнтів у вигляді господарств, які займаються сертифікованим насінням.

Щодо суб'єктів насінництва зернових культур України за організаційно-правовою формою господарювання, то тут також відмічається неоднозначна картина (табл. 3).

Тривожним є той факт, що зменшується кількість державних підприємств, які займаються виробництвом насіння зернових, адже

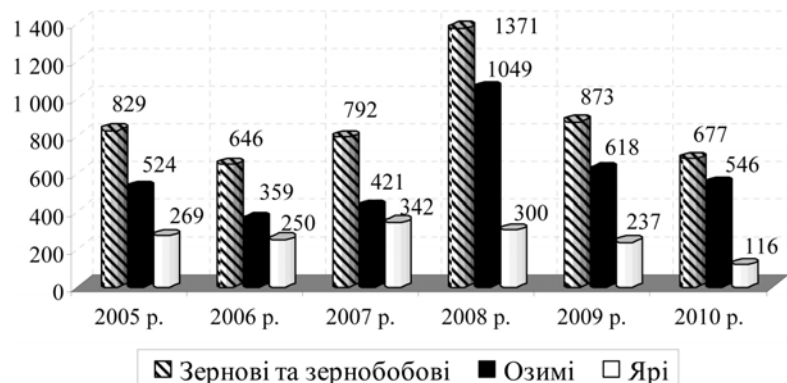

Рис. 2. Динаміка планового обсягу виробництва сертифікованого насіння (СН) зернових культур в Україні паспортизованими господарствами у 2005—2010 роках, тис. тонн

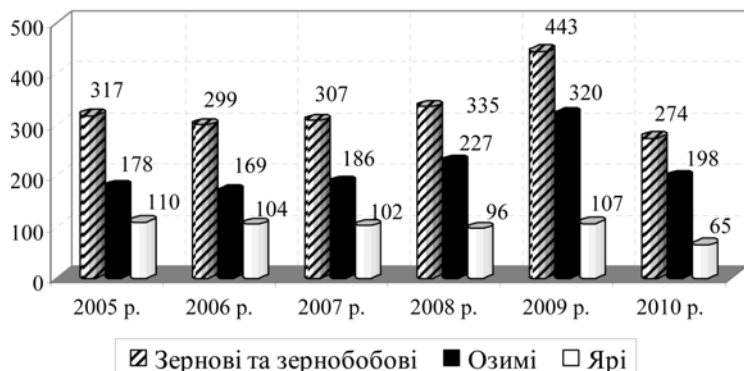

Рис. 3. Динаміка планового обсягу виробництва добазового насіння (ДН) зернових культур в Україні паспортизованими господарствами у 2005—2010 роках, тис. тонн

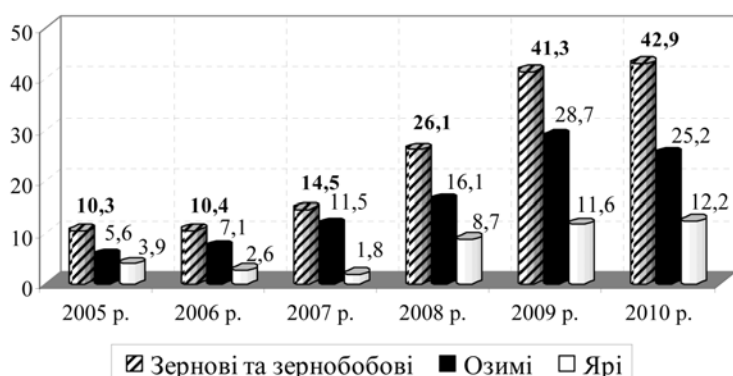

Рис. 4. Динаміка планового обсягу виробництва базового насіння (БН) зернових культур в Україні паспортизованими господарствами у 2005—2010 роках, тис. тонн

саме на ці підприємства покладена відповідальність за виконання державних замовлень та завдань у сфері насінницької діяльності. Однак кількість таких господарств зменшується щорічно, зокрема, в період з 2005 до 2010 року їх кількість зменшилася на 84 одиниці. Майже вдвічі зменшилася кількість приватних насінницьких підприємств, за вказаний період.

на виробництво всіх зернових культур.

Протилежні тенденції характерні для певних генерацій рослин. Зокрема, з рис. 3 спостерігається зменшення виробництва добазового насіння, особливо в 2010 році. Суттєво зменшилося виробництво насіння зерна ярих культур. Стає очевидним, що ярі культури стають менш поширеними у виробництві базового насіння. Проте насіння ярих

зернових культур з огляду на ускладнення в 2011 році погодних умов мало б бути пріоритетним у посівах зернових культур. Саме погодні умови не дозволили восени проводити посів зернових культур, тому озиме насіння не використовувалося, що стало однією із причин значних збитків насінневих господарств.

За розглядуваний період значно зросло виробництво

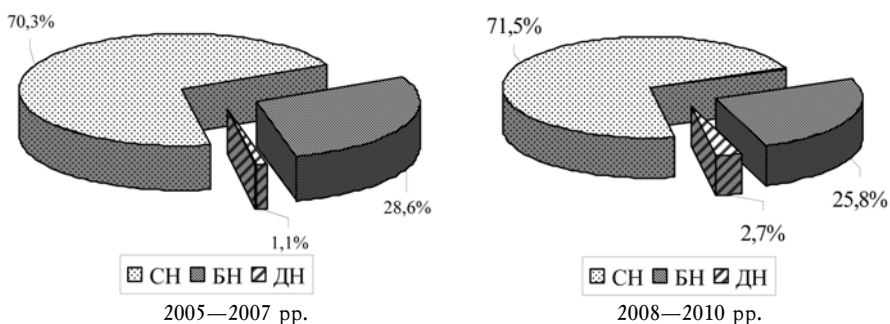

Рис. 5. Структура виробництва кондиційного насіння зернових культур в Україні паспортизованими господарствами за ланками насінництва в середньому у 2005—2007 та 2008—2010 роках

добазового насіння, що зумовлено передусім наявністю відповідної системи науково-дослідних закладів, які фінансуються повною мірою, оскільки існує потреба в сортозаміні та сортооновленні на виробництві зерна (рис. 4).

Відповідні ефект дають певні державні програми, які сприяють розширенню сортового асортименту, а, відповідно, й кількість виробленого базового насіння за рахунок сортооновлення та сортозаміни. За умовами державної програми насіння повинно оновлюватися, а з іншої сторони, цьому сприяють умови жорсткої конкуренції за рахунок експансії багатьох іноземних сортів, що зумовлює більш плідну інноваційну роботу щодо оновлення сортів.

У структурі виробництва кондиційного насіння зернових культур основне місце займає сертифіковане насіння зернових, на яке відводиться понад 70% всього виробництва (рис. 5).

За досліджуваний період зменшилось виробництво базового насіння та збільшилось виробництво насіння добазового. Такі структурні зміни певною мірою є свідченням порушення пропорцій структуризації виробництва насіння в Україні.

У виробництві різних генерацій насіння в 2008—2010 рр. основну частку займає виробництво сертифікованого насіння. Це виробництво озимої пшениці, найбільш популярної культури, на другому місці — ярий ячмінь, значно менша частка відводиться на виробництво озимого жита й інших зернових та бобових культур.

Структура виробництва добазового насіння дещо видозмінена. Тут значно меншу частку займає виробництво насіння озимої пшениці, дещо більшу частку — виробництво насіння ярого ячменю, характерним значна частка озимого жита та інших зернових та бобових культур.

У виробництві базового насіння традиційно найбільшим залишається виробництво озимої пшениці — 51%. Високу частку виробництва займає озиме жито, натомість незначна частка припадає на виробництво інших зернових та бобових культур. Це дозволяє відмітити відсутність розумних пропорцій між виробництвом різних генерацій насіння різних зернових культур. Очевидно, що кожна зі сфер тих чи інших генерацій повинна бути більшою мірою орієнтована як на загальну потребу в насінні зернових господарств, так і на потребу самих насінневих господарств, передусім тих, які займаються сертифікованим насінництвом.

ВИСНОВКИ

У загальному можна відмітити наступні тенденції у вітчизняному насінництві:

— зменшення кількості виробництва насіння зернових культур та порушення пропорцій стосовно виробництва конкретних генерацій насіння;

— відсутність та нечіткість пропорцій між виробництвом насіння різних видів зернових культур, що потребує узгодження;

— зменшення кількості паспортизованих господарств, причому в такому напрямі, що перешкоджає локалізації цих господарств і водночас підвищує затрати на транспортування насіння зерна, зменшує конкуренцію на ринку насінництва, що може призвести до монополії певних виробників;

— ринок насінництва в основному стабілізувався, але з огляду на збільшення площ посівів зернових культур виникає потреба підвищення конкурентоспроможності власних сортів і гібридів вітчизняного насінництва, а також зменшення засилля українського ринку насінництва імпортованими сортами.

Література:

1. Бакай С. Інтенсивне насінництво зернових культур / С. Бакай. — К.: Урожай, 1992. — 184 с.

2. Сільське господарство України — від минулого до сьогодення. В 4 т. Т. 4. Аграрна наука: розвиток та досягнення / Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — 470 с.

3. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Арістей, 2005. — 460 с.

4. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Арістей, 2006. — 364 с.

5. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Арістей, 2007. — 406 с.

6. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Алефа, 2008. — 465 с.

7. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Алефа, 2009. — 409 с.

8. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. — К.: Алефа, 2010. — 351 с.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2012. р.